

XIV. YÜZYIL HORASAN'INDA Şİİ BİR OTORİTE: ŞEYH HASAN CEVRİ VE SİYASET ALGISI* **

A Shia Authority in XIV. Century Horasan: Sheik Hasan Cevri and
His Perception of Politics

Derya COŞKUN***

Öz

Devlet yönetimlerinde siyasi ve dinî yapının ayrılmaz bir bütün olduğu gerçeği, bu temelle kurulan devletlerin geleceği açısından önemli bir ayrıntıdır. Bu ayrıntının önemini, dinî yapılanmaların siyasete yön vermesi sonucu birçok sorunun ortaya çıkmasıyla açıklamak mümkündür. Zira din ve siyaset temelli ayrışmalar, devlet içinde farklı grupların oluşmasına neden olmanın yanı sıra gruplar arası çatışmaları da kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu durum devletlerin temelden sarsılması meselesini ortaya çıkarmıştır. Tarihin sayfalarına bakıldığında XIV. yüzyıl Horasan'ın Sebzevâr şehrinde, görünürde iktisadi nedenlerle ortaya çıkan gerçekte ise bağımsızlık hareketi olarak vücut bulan bir yapılanma söz konusudur. Bu hareket, zamanla Şii yapılı bir kalıba girmiş aynı amaçla ortaya çıkması muhtemel birçok harekete de öncülük etmiştir. Bu bağlamda Serbedârî Hareketi olarak adlandırılan siyasî, sosyal ve iktisadi içerikli ayaklanmanın dinî lideri olarak kabul edilen Şeyh Hasan Cevri ve onun siyaset algısı, makalenin ana konusunu oluşturmaktadır. Makalede Şeyh Hasan Cevri'nin Şii yapılı bir ideoloji çerçevesinde vermiş olduğu mücadele ve bu uğurdaki icraatları ana kaynaklar vasıtasıyla ortaya çıkarılmış olup siyasetin din temelli kurumsal bir yapı kazanması meselesi de makale içerisinde okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: şeyh, din, siyaset, Şîa, ideoloji.

Abstract

The fact that political and religious structures are inseparable in state government is an important detail for states' future that was built on this basis. It is possible to explain the importance of this detail with the rise of many problems as a consequence of religious structure's directing role in politics. In addition, religion and politics based disintegrations brought about conflicts between groups, giving way to the formation of new groups within the state. This situation resulted in some serious problems in the states foundations. Within the pages of history, a movement which was ostensibly from economic reasons, but actually came into existence in form of an independence movement, was emerged. This movement got into a Shia pattern and pioneered many similar movements likely to emerge. Sheik Hasan Cevri, who was accepted as religious leader of this political, social and economic revolt, named as Serbedari Movement, and his perception of politics are the main subjects of this study. The article reveals the struggle of Shaikh Hasan Juri within the frame of a Shiite ideology and the activities he carried out to this end, and an effort is also made to present to readers the topic of politics gaining a religion-based institutional structure.

Keywords: sheik, religion, politics, shia, ideology.

* Makalenin Geliş Tarihi: 19.02.2019, Kabul Tarihi: 08.04.2019. DOI: <https://dx.doi.org/10.34189/hbv.90.005>

** Bu makale, "Serbedârî Devleti'nin Siyasî, İçtimaî ve İktisadî Tarihi (1336- 1382)" adlı doktora tezinden uyarlanarak hazırlanmıştır.

*** Dr. Öğretim Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE. derya.coskun@erzurum.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7161-5430>.

1. Giriş

Yüzyıllar boyunca birçok mücadelenin ana merkezi olan Horasan, XIV. yüzyıla gelindiğinde Şii yapıları çatışmaların odak noktası haline gelmiştir. Moğol feodal beylerine karşı oluşan ve Şeyh Hasan Cevrî adında bir kişinin, din adamı kimliğinde halkın özgürlük ruhunu harekete geçirmesiyle ortaya çıkan Serbedârî Hareketi, XIV. yüzyılda Şiilik adına önemli bir gelişmedir. Zira bu hareket, Şeyh Hasan Cevrî ve onun gibi birçok sahte şeyhin ortaya çıkmasına ve Şiiliğin geniş bir alana yayılmasına neden olmuştur.

Şeyh Hasan Cevrî, Şiilik çatışmasında topladığı insanları ilerde siyasi kazanımlarının yolunu açmak için basamak olarak görmüş, verdiği vaazlar sayesinde birçok insanın desteğini almayı başarmıştır. Bu nedenle Şeyh Hasan Cevrî'nin kimliği, dini ve siyasî duruşu Horasan'ın tarihi akışı içerisinde önemli bir farkındalık oluşturmuştur.

2. Şeyh Hasan Cevrî'nin Kimliği Meselesi

Nişabur'un ilçesi Cevir'de dünyaya gelen Şeyh Hasan, doğduğu yere nispetle Cevrî adını almıştır. Bölgenin ileri gelenlerinden olan ve kaynaklarda Rafizî olduğu ifade edilen Şeyh Hasan Cevrî, yaklaşık on yıl boyunca dönemin sülferi tarafından eğitilmiştir (Hândmîr, III, 1353:58; Köprülü, 2005:88). Dinî konulara ve inançlara olan eğilimi onu, birçok tarikatın işleyişini öğrenme merakına itmiş böylece dinî yapıların ortaya çıkışı ve toplum tarafından ne şekilde kabullenildiği gerçeği, onun en iyi bildiği konular arasında yer almıştır. Gelecekte ona büyük bir avantaj sağlayacak olan bu birikim, önderi olduğu dini yapılanmanın yayılma sürecini hızlandırmıştır.

Şeyh Hasan Cevrî, Mazenderân'ın Âmûl şehrinde yaşayan Şeyh Zâhîd Balû'nun müritlerinden olan Şeyh Halifeyi örnek almış, onun verdiği vaazları rehber edinerek Şeyh Halife adını, bu coğrafyanın belleğine kazımıştır. Bölgenin tanınmış simalarından biri olması hasebiyle bu uğurda sosyal ağırlığını kullanmaktan çekinmeyen Şeyh Hasan Cevrî, Şeyh Halife'yi toplum nazarında itibarlı bir kişi haline getirmiştir (İbn 'Arabşah, 2012:65; Hâfiz Ebrû, 1959:16; Mîrhând, V, t.y.:609; Semerkandî 1353:150; Beyânî, II, 1370:768-769; Ajend, 1363:80). Bu tavrıyla müritlerinin sayısını her geçen gün arttıran Şeyh Halife, dini bir yapı olarak karşımıza çıkan Şiiliğin¹, ideolojik bir boyut kazanması noktasında Şeyh Hasan Cevrî'den büyük ölçüde faydalanmıştır (Hâfiz Ebrû, 1959:16; Mîrhând, V, t.y.:605). Bu nedenle Şeyh Hasan Cevrî'yi tanımak Şeyh Halifeyi bilmekle eş değerde görülmüştür. Zira o hocasının yolundan giderek onun öğretilerini kendine rehber edinmiş ve bu yürüyüş, sistemli bir kuruluş olarak Dervişler Teşkilatı'nın ortaya çıkmasını sağlamıştır.

3. Şeyh Hasan Cevrî'nin Beyhak'tan Ayrılması

Şeyh Halife'nin öğretilerinin ideolojik bir amaç taşımasından rahatsız olan Sünnî fakihler, onun Mescidî Cami'yi terk etmesini istemişlerdir. Sünnî fakihlerin uyarısını dikkate almayan Şeyh Halife, öğretilerine devam ederek adeta meydan okumuştur

(Hâfız Ebrû, 1959:15; Beyânî, II, 1370:767; Hallac, 1389:56). Bu gerginlik üzerine Sünni fakihler aralarında; “Camide bir kişi ikamet ediyor ve dünya hadisi söylüyor. Men edildiğinde de bırakmayıp ısrar ediyor. Böyle bir kişinin katledilmesi acaba farz mıdır değil midir? (Hâfız Ebrû, 1959: 15; Mîrhând, V, t.y.:605; Semerkandî 1353:45; Ruhânî, 1368:103) şeklinde konuşarak durumdan rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Şeyh Halife'nin Sünni fakihler tarafından istenmemesinin nedeni onun Şîa üzerine halka verdiği vaazlar ve insanların bu öğretiler vasıtasıyla Sünni akidelerden uzaklaşmaya başlamalarıdır. Halkın kafasını karıştıran bu kişiyi etkisiz hale getirmek isteyen Sünni fakihler, Şeyh Halife'nin ortadan kalkmasının elzem bir durum olduğu kararına varmışlardır. Bu ifadeden anlaşıldığı üzere Sünni fakihler, Şeyh Halife'nin uyarılmış olmasına rağmen ısrarla Mescidî Cami'nde kalmak istemesinin cezasını öldürülmek olarak belirlemişlerdir (Beyânî, II, 1370:767). Ona kesilen bu ceza sadece camide ikamet ediyor olmasıyla ilgili değildir. Asıl neden onun Sünni akidelere aykırı bir şekilde taraftar toplayıp vaazlar veriyor olmasıdır.

Sünni fakihler, kararlarını İlhanlı hükümdarı Ebû Said'e bildirerek onun desteğini almak istemişlerdir. Fakat Ebû Said, tarafsız bir politika izleyerek Şeyh Halife'nin peşinden giden halkın tepkisini çekmek istememiştir (Hâfız Ebrû, 1959:15; Beyânî, II, 1370:767; Petroushevsky, 1351:33; Ruhânî, 1368:103; Bausani, 2002:229). Onun bu şekilde davranmasında siyasî duruşunun etkisi büyüktür. Unutmamak gerekir ki bir toplumda siyasî olduğu kadar dinî yapılanmalar da oldukça önemlidir. Bu durum Ebû Saîd'in sergilediği yaklaşımı haklı çıkarmaktadır. Ebû Saîd, fetva çıkaran fakihlerle görüşerek; “Ben elimi dervişlerin kanına bulaştırmam. Horasan hâkimleri şerif şeriatı göre davransınlar. Ben dervişlerin kanına bulaşmam. Horasan hâkimleri değerlendirme yapsınlar ve Peygamber Efendimiz Hz. Muhammedin (s.a.v.) şeriatına uygun olarak davransınlar” demiştir (Mîrhând, V, t.y.:605; Ajend, 1363:74). Bu ifadelerden güç alan Sünni fakihler, Şeyh Halife'nin gizlice öldürülmesi kararına varmışlardır (Semerkandî 1353:145-146; Petroushevsky, 1351:33; Ruhânî, 1368:103; Hallac, 1389:57; Bausani, 2002:229; Köprülü, 2005:88).

22-23 Rebiülevvel 736/ 9-10 Kasım 1335 sabahında namaz kılmak için camiye gelen Şeyh Halife'nin müritleri, şeyhlerini Mescidî Cami'nin sütununda asılı bulmuşlardır (Hâfız Ebrû, 1959:16; Mîrhând, V, t.y.:605; Beyânî, II, 1370:767; Petroushevsky, 1351:33; Ruhânî, 1368: 101; Bausani, 2002:229). Şeyh Halife'nin öldürülmesiyle ilgili yerel idareciler onun intihar ettiği yönünde söylentiler yaymışlar ve bunu sağlam bir temele oturtmak için de Şeyh Halife'nin ayağının altına tuğla koymuşlardır (Hâfız Ebrû, 1382:78-79; Hâfız Ebrû, 1959:16; Petroushevsky, 1351:33; Sadrzâde, 1383:102). Muhtemelen bu söylenti, Şeyh Halife'nin müritlerinin isyan ederek siyasî otoriteye karşı gelmelerini engellemek amacıyla yapılmıştır. Şeyh Halife'nin ölüm tarihi, Serbedârî Hareketi'nin resmi bir şekilde başlamasından bir yıl öncesine, Ebû Saîd'in ölümünden ise bir yıl sonrasına denk gelmektedir (Beyânî, II, 1370:767). İşte bu noktada sıranın kendisine geleceği korkusuyla Şeyh Hasan Cevrî, Beyhak'tan ayrılmaya karar vermiştir².

Şeyh Hasan Cevrî, Canıkurbanlı Muhammed Beyk'e gönderdiği mektubunda Sünnî fakihlerin Şeyh Halife'yi komplo sonucu öldürdüklerini kendisini de öldürmeyi planladıklarını yazmıştır (Petroushevsky, 1351:36; Ajend, 1363:81). Buna rağmen o, gittiği her coğrafyada vaaz vermeyi sürdürmüş ve müritlerinin sayısını her geçen gün arttırmıştır. (Petroushevsky, 1351:36; Hândmîr, III, 1353:359; Neseb, 1382:146).

Şeyh Hasan Cevrî ilk olarak Rebiülevvel 736/ Kasım 1335 Nişabur'a gitmiş ve yaklaşık iki ay boyunca burada kalmıştır. Ardından Meşhed, Ebiverd ve Hebûşan'ı dolaşarak yaklaşık beş ay da bu şehirlerde ikamet eden Şeyh Hasan Cevrî, (Hâfiz Ebrû, 1959:16; Müstevfi, 1331: 173-175; Petroushevsky, 1351:35; Ajend, 1363:83; Ruhânî, 1368: 104) 1Şevval 736/ 13 Mayıs 1336 tarihinde Irak-ı Arab'a doğru yola çıkarak sırasıyla Câcrûd, Dâmgân, Simnân, Rey, Sâve, Hemedân, Kirmân, Hulvân ve Bağdâd şehirlerine gitmiştir³.

Şeyh Hasan Cevrî, iki ay Horasan'da kalmasının ardından Muharrem 737/ Eylül 1336 tarihinde Türkistan'a doğru yola çıkarak Belh, Tirmiz, Herat, Havâf ve Kûhistan'ı dolaşmıştır (Köprülü, 2005:89; Hâfiz Ebrû, 1959:16-17; Beyânî, II, 1370:769). Ayrıca o, Kirman'a gitmek istemiş fakat yolun güvenilir olmaması nedeniyle bu fikrinden vazgeçerek sırasıyla Meşhed'e ve Nişabur'a uğramıştır (Beyânî, II, 1370:769). Nişabur dağlarındaki İbrahim adı verilen bir mağarada kalarak vaazlarını sürdüren Şeyh Hasan Cevrî, burada halkın büyük ilgisiyle karşılaşmıştır (Ajend, 1363:84).

Şeyh Hasan Cevrî'nin Şeyh Halife'nin öğretilerini yaymak amacıyla birçok şehre gitmesi ve buradaki halkı etrafına toplamak suretiyle müritlerinin sayısını artırması, yaklaşık dört yıl sürmüştür (Mîrhând, V, t.y.:605; Ajend, 1363:84; Hâfiz Ebrû, 1959:16-17; Smith, 1970:51).

Şeyh Hasan Cevrî'nin uzun süren yolculuğu, Şiîliği geniş bir yelpazede yaymak adına önemli bir gelişmedir. Zira o Sebzevâr'dan kovulmasını avantaja çevirmiş ve halkın büyük bir kısmına hatta Şiîlikle tanışmamış coğrafyalara dahi bu etkiyi bırakmıştır.

4. Şeyh Hasan Cevrî ile Sünnî Fakihler Arasındaki Anlaşmazlık

Şeyh Hasan Cevrî ve Sünnî fakihler arasında yaşanan anlaşmazlığın kökenleri, Şeyh Halife dönemine dayanmaktadır. Sünnî fakihlerin Şîa'yı halkın tabanına yerleştirmek isteyen Şeyh Hasan Cevrî'ye karşı tavır almalarının haklı sebebi, bu kişilerin Sünnî davranışlara aykırı davranarak başta Şeyh lakabını bir sûfiden almaksızın kendi kendilerine vermiş olmalarıdır. Şeyh Halife'nin bir yandan Sünnî akidelere aykırı vazalar vererek bir yandan da tezat olarak Sünnî fakihlerin desteğini almak istemesi, ortamı iyice germiştir. Bu anlaşmazlık, Şeyh Halife'nin öldürülmesine rağmen bir türlü kabuk bağlamamış hatta Şeyh Hasan Cevrî'nin İbrahim Mağarasında verdiği vaazlar dolayısıyla daha da şiddetlenmiştir.

Bir ideolojiyi ortadan kaldırmanın onu ortaya çıkaran ve sürdüren kişilerin ortadan kaldırılması anlamına gelmesinden hareketle Sünnî fakihler, Şeyh Hasan Cev-

rî'nin faaliyetlerine son vermek amacıyla Nişâbur hükümdarı Argun Şâh'a baskı yapmışlardır. Olayların büyümesinden çekinen Argun Şâh, komutanlarından Muhammed İshak'ın da içinde bulunduğu bir heyet oluşturarak Şeyh Hasan Cevrî'nin faaliyetleriyle ilgili bir rapor hazırlatmıştır. Bu heyetin çalışmaları sonucunda Şeyh Hasan Cevrî'nin sadece ibadetle meşgul olduğu kanısına varılmış fakat bu açıklama Sünnî fakihleri tatmin etmemiştir (Ruhânî, 1368: 104; Hallac, 1389:104). Bunun nedeni Şeyh Hasan Cevrî'nin icraatlarının denetimi için görevlendirilen Muhammed İshak'ın aslında onun müridi olduğu ve onu koruma amaçlı yanlış bir rapor yazdığı yönündedir⁴. Olayların gidiş yönüne bakıldığında Sünnî fakihlerin, Şeyh Hasan Cevrî'nin peşini bırakmaya pek de niyetleri yoktur. Çünkü onlar, Şeyh Hasan Cevrî ve müritlerini din hırsızları olarak kabul etmişlerdir. İlk girişimleri başarısız olan Sünnî fakihler, Argun Şâh'a sürekli mektup göndererek Şeyh Hasan Cevrî'nin müritlerinin Şiilik çatısı altında arttığını, bu durumun siyasi bir yapılanma olarak gelecekte sorun oluşturacağını dile getirmişlerdir. Sünnî fakihlerin bu uyarılarından etkilenen Argun Şâh, tekrar bir heyet oluşturmuş ve Nişâbur'daki naibini görevlendirerek Şeyh Hasan Cevrî ve müritlerinin etkisiz hale getirilmesi için emir vermiştir. Onun bu emrine binaen hareket geçen naip, Şeyh Hasan Cevrî'nin yetmiş kadar müridini yaralamış⁵, Şeyh Hasan Cevrî'yi de Yazer⁶ şehrinde bulunan Tâk kalesine hapsedmiştir (Hâfız Ebrû, 1382:80; Hâfız Ebrû, 1959:17; Beyânî, II, 1370:770; Ruhânî, 1368:104; Sadrzâde, 1383:102; Petroushevsky, 1351:37).

5. Şeyh Hasan Cevrî'nin Esaretine Taraftarlarının Tepkisi

Şeyh Hasan Cevrî'nin esir edilmesi müritlerinin büyük tepkisine neden olmuştur. Öyle ki Şeyh Hasan Cevrî'nin esir edilmesinden habersiz olan Hoca Esedî Tûnî⁷, yolda bir grup dervişle karşılaşmış ve onlara nereden geldiklerini sormuştur. Dervişler olup biteni ona anlattıklarında Hoca Esedî Tûnî de sinirlenerek şu konuşmayı yapmıştır: “ey vefasız kâfirler ayıp değil mi? Şeyh'i tutuklayıp hapse atmışlar ve sizler onu kurtarmaya çaba göstermediğiniz gibi gidip evlerinizde ayaklarınızı uzatıp rahat rahat oturmuşsunuz! Öyle mi? Ben size ne diyeyim! (Petroushevsky, 1351:55; Hallac, 1389:85).

Hoca Esedî Tûnî, bu konuşma sonrasında Ebîverd'e doğru yola çıkmış ve burada Argun Şâh ile karşılaşmıştır. İki arasında geçen konuşmada; Argun Şâh, Hoca Esedî Tûnî'ye burada ne işi olduğunu sormuş o da cevabî olarak rahatsızlık vermek istemediğini, Şeyh Hasan Cevrî hayatta ise onu bir defaya mahsus görmek istediğini hatta bunun karşılığında kendisine ne ceza verilirse verilsin kabul edeceğini bildirmiştir. Onun bu şekilde davranmasının nedeni Şeyh Hasan Cevrî'ye duyduğu derin bağlılıktan ileri gelmektedir. Argun Şâh, Hoca Esedî Tûnî'nin Şeyh Hasan Cevrî'ye olan bağlılığından etkilenmiş olacak ki Mahmûd Esferâyani'ye dönerek Şeyh Hasan Cevrî'nin bu şekilde kaç tane müridi olduğunu sormuştur. Mahmûd Esferâyani, onun yaklaşık beş yüz müridi olduğunu, “kim ki Esed gibi on tane müridi olsa dünyayı alt üst edebilir” (Mîrhând, V, t.y.:608) ifadesini kullanarak Şeyh Hasan Cevrî'nin sahip olduğu manevi desteğin büyüklüğüne dikkat çekmiştir (Petroushevsky, 1351:55; Hal-

lac,1389:85). Argun Şâh, Hoca Esedî Tûnî'ye ılımlı davranarak onun şeyhiyle görüşmesine izin vermiştir. Kale kutvâlmı da Şeyh Hasan Cevrî'yi incitmemesi hususunda ayrıca uyarmıştır (Hallac,1389:85).

Şeyh Hasan Cevrî'nin müritleri, Serbedârî hükümdarı Hoca Vecihüddin Mesud'un da desteğini alarak şeyhlerini Tâk Kalesi'nden kurtarmak için harekete geçmişlerdir (Petroushevsky, 1351:56; Beyânî, II, 1370:771; Hallac,1389:85-86; Köprülü, 2005:89). Bu hamleyle Şeyh Hasan Cevrî, esaretten kurtulmuş bu durum Dervişler Teşkilatı'nın gizli süren çalışmalarının aleni bir şekilde yürütmesine olanak sağlamıştır (Ajend, 1363:98-99).

Kaynaklar Şeyh Hasan Cevrî'nin esaretten kurtuluşuyla ilgili iki farklı rivayetten bahsetmektedirler. Bunların bazıları onun kurtuluşunu Hoca Vecihüddin Mesud'a bağlarken bazıları da bu başarıyı, Hoca Esedî Tûnî önderliğinde Dervişler Teşkilatının çalışmalarına mal etmişlerdir (Beyânî, II, 1370:771; Terşizi, 1347:150;). Şeyh Hasan Cevrî ise yazmış olduğu mektubunda bu belirsizliğe şu sözleriyle açıklık getirmiştir: “ve bu yüzden Sebzevâr ahali (yani Vecihüddin Mesud'un komutasında bulunan Serbedârîler) Nişâbur'a ve oradan da Yâzer'e geldiler. Ondan sonra dediler ki; bizim tek isteğimiz sizin Horasan'a geri dönmenizdir. Nerede isterseniz orada ibadetle meşgul olun. Biz de hiçbir şekilde sizi rahatsız etmeyeceğimize dair söz veriyoruz. Kısacası bendeniz Horasan'a geri dönme niyetinde değildim. Fakat benim müritlerim olan bu dervişler grubunun beni alıp götürmekte kararlı olduklarını ve bir türlü vazgeçemeyeceklerini anladım. Bu yüzden geri dönmeyi kabul ettim” (Mîrhând, V, t.y.:611-612).

Anlaşıldığı üzere Şeyh Hasan Cevrî'yi kurtaran kişi, Hoca Vecihüddin Mesud'dur⁸. O bu şekilde davranarak hem onun müridi olmuş hem de dinî otoriteyi arkasına almak suretiyle gücüne güç katmıştır (Devletşah, 2011:361). Sonuç olarak Şeyh Hasan Cevrî, özgürlüğüne kavuşmuş böylece Serbedârîlerle ortak hükümdarlığın temeli atılmıştır (Petroushevsky, 1351:56; Beyânî, II, 1370:771; Hallac, 1389:86).

6. Şeyh Hasan Cevrî'nin Siyaset Algısı

Şeyh Hasan Cevrî dinî mefhumların arkasından giderek siyasete yönelmeyi amaç edinmiş bir kişiydi. Aslında o öncülüğünü yaptığı dini yapıyı bir basamak olarak kullanmış bu doğrultuda siyasi hayatta söz sahibi olmak istemiştir. Şeyh Hasan Cevrî, devletin dini kanadının, Şîliğin geniş bir alanda yayılması hususunda eksik kaldığını savunmuştur. O, bu güce ulaşmanın siyasi hayatta da söz sahibi olmakla mümkün olabileceğinin farkındadır. Bu nedenle Şeyh Halifenin öğretilerini kendine rehber edinerek halk arasında yaymaya devam eden Şeyh Hasan Cevrî, bu durumu sistematik bir boyuta taşımış ve Dervişler Teşkilatı adı verilen kurumun ilk tohumlarını atmıştır. Bu sayede öğretilerine siyasi bir boyut kazandıran Şeyh Hasan Cevrî, gelecekte bu durumu fırsata dönüştürerek Şîa'yı devletin her kademesinde söz sahibi yapmayı başaracaktır. Şeyh Hasan Cevrî'nin öğretileri de Şeyh Halife gibi Mehdiliğe

dayandırılmış, bu ideoloji çerçevesinde zulme karşı direnme, adaleti sağlama temaları ön plana çıkarılmıştır (Ajend, 1363:89-92).

Din ve siyasetin ayrılmaz bir bütün olduğuna vurgu yapmak amacıyla Şeyh Hasan Cevri, Canıkurbanlı Muhammed Beyk'e içinde kendi biyografisini de anlattığı bir mektup yazmıştır⁹. Onun bu mektubu yazma amacı elbette içinde bulunduğu durumdan ileri gelmektedir. Mektubunda başından geçen olayları anlatan Şeyh Hasan Cevrî, Şeyh Halife'nin ölümünden başlamak üzere yaşadığı göç macerasından Yazer'deki Tâk kalesine hapsedilmesine kadar ki bütün olaylar hakkında beyanat vermektedir (Ajend, 1363:85-86.).

Sade bir dille yazılan ve içeriği değerlendirildiğinde hal tercümesi niteliğinde olan bu mektup, siyasi bir belge özelliği taşımaktadır. O aynı zamanda mektubunda müritlerine bir yol çizerek onları baskı ve zulümlere karşı hareket etmeleri hususunda cesaretlendirmiştir. Kaynaklar bu mektup vasıtasıyla Canıkurbanlı Muhammed Beyk'in üstü kapalı tehdit edildiğini savunsalar da mektubun doğu diplomasisinin mükemmel bir örneği olduğu gerçeğini göz ardı etmemişlerdir (Petroushevsky, 1351:61).

Petroushevsky, Şeyh Hasan Cevrî'nin mektupta gerçek düşüncelerini yansıtmadığını onun arka planda kalarak olayları, uzaktan takip etmekle yetindiğini kaydetmektedir (Petroushevsky,1351:37). O, bu olayın siyasi bir hile olduğunu düşünmektedir.

Şeyh Hasan Cevrî mektubunda din ve siyasetin ayrılmaz bir bütün olduğuna vurgu yapmıştır. Buna karşılık Canıkurbanlı Muhammed Beyk, mektubunda Şeyh Hasan Cevrî'yi dini kimliğinden sıyrılarak siyasi işlere karıştığı gerekçesiyle uyarmıştır. Şeyh Hasan Cevrî'nin sülalesinden herhangi bir kişinin komutan ya da hükümdar olmadığını bu tür eğilimlerin aileden geldiğini vurgulayan Canıkurbanlı Muhammed Beyk, onun siyasi işlerden uzak durması gerekliliğinin altını çizmiştir (Mîrhând, V, t.y.:609; Ajend, 1363:90). Dinin siyasetle ilişkisinin olmaması gerektiğine inanan Canıkurbanlı Muhammed Beyk, verdiği tepkiye rağmen başarılı olamamış; Şeyh Hasan Cevrî, Serbedâriler'in dinî lideri olarak devlet yönetiminde yerini almıştır. İki başlı olarak ortaya çıkan bu yönetim sistemi, zamanla devlet içinde büyük sorunların yaşanmasına neden olmuştur¹⁰. Toplumsal adaleti sağlamak için Mehdilik inancına bağlılığı işaret eden (Ajend, 1363:92) Şeyh Hasan Cevrî, toplumun devamlılığını sağlamanın Şîa çatısı altında birleşmekle mümkün olacağını savunmuştur.

Şeyh Hasan Cevrî'nin siyasi hayatı, Argun Şâh tarafından hapsedildiği Tâk kalesinden kurtulmasıyla başlamaktadır. Hem müritleri hem de Serbedârî Hoca Vecihüddin Mesud'un ortak hareketleri sonucu hapsedildiği yerden kurtulan (Petroushevsky, 1351:56; Köprülü, 2005:89) Şeyh Hasan Cevrî, Dervişler Teşkilatı'nın ilk başarısı olmuştur. Bu sayede Dervişler Teşkilatı gizli faaliyetlerini alenî bir şekilde sürdürme olanağı kazanmıştır (Ajend, 1363:98-99).

Kaynaklar Şeyh Hasan Cevrî'nin hapisten kurtulma şekliyle ilgili farklı bilgiler vermektedirler. Fakat görünen gerçek Hoca Vecihüddin Mesud'un onu kurtarması ve bu şekilde Şeyh Hasan Cevrî'nin siyasete bulaşmasıdır. Bu gelişme onun siyasi hayatta dinî bir otorite olarak söz sahibi olmasının yolunu açmıştır. (Petroushevsky, 1351:56)

Şeyh Hasan Cevrî'nin siyaset algısı zulüm ve adaletsizliklere karşı mücadeleyle doğru orantılıdır. Bu nedenle Hoca Vecihüddin Mesud'un yanında yer alarak dinî liderlik yapan Şeyh Hasan Cevrî, (Köprülü, 2005:84; Farsiani, 1978:121) kimi kaynaklarda neredeyse halife olarak değerlendirilmiştir (İbn Battûta, 2004:559).

Şeyh Hasan Cevrî ve Hoca Vecihüddin Mesud'un uzlaşarak devleti ortak yönetmeleri, Canıkurbanlı Muhammed Beyk'e anlamsız gelmiştir (Mîrhând,V, t.y.:609.). Aslında Şeyh Hasan Cevrînin siyasi bakışı, vaazlarının bir yansımasıdır. Zira ona göre yakın bir zaman içinde Mehdi adında bir kurtarıcı gelerek bütün sosyal, siyasi ve iktisadi haksızlıklara son verecektir. Bu inanış din ve siyasetin iç içe düşünülmesi fikrini de güçlendirmiştir. Özellikle XIV. yüzyılın dinî yapısına bakıldığında medreselerde dinî öğretilerle meşgul olan ve dönemin siyasi cereyanına hiç karışmayan sûfi ve arifler mevcutken, bu durum aynı yüzyılın ortalarına doğru değişmeye başlamış “din siyasetin ayrılmaz bir parçasıdır” ideolojisi Şeyh Hasan Cevrî'nin siyasete bakış açısının sloganı haline gelmiştir. O gaip imam anlayışıyla özdeşleşen Şîa devlet kavramını, (İşcan, 2002:75) ortaya koyarak meşru idareyi tümüyle kendi bünyesinde birleştirmek için harekete geçmiştir. Ali Şeriatî bu tarz imametin siyasal bir felsefe, devrimci bir ideoloji olduğunu ifade etmiştir¹¹. Ona göre imamete inanmak bir ümmeti oluşturma gayesi güden devrimci bir düzene inanmaktır. Bu düzen bir rejim olarak tarihte görülen diğer rejimlerden farklılık göstermektedir (İşcan, 2002:77). Bu bağlamda Şeyh Hasan Cevrî'nin siyaset algısını, bu devrimci düzen üzerine bina etmesi olasıdır. Çünkü o sınıfsal, sömürücü, zalim ve toplumu ayrıştıran sistemi değiştirmeyi kendine amaç edinerek eşitlik üzerine yoğunlaşmıştır. Onun izlediği politika, içinde bulunduğu toplumu dikta ve soyluluğun sultasından kurtarıp devrimci, insani bir yaşam alanı oluşturmaktır.

Şeyh Hasan Cevrî ile Hoca Vecihüddin Mesud'un ortak hükümdarlıklarına tepki gösteren Canıkurbanlı Muhammed Beyk, Şeyh Hasan Cevrî'ye gönderdiği mektubunda şu ifadelerle yer vermiştir: “Emir Mesud sipahi bir adamdır. Onun komutanlık iddiasında olması şaşırtıcı değildir. Lakin şeyh inzivaya çekilmiş dervişlik ve tenzihlik iddiasında olan bir insandır. Onun sülalesi ve ecdadından herhangi bir kişi de hükümdar ya da komutan olmamıştır. O kendini bildi bileli ilim tahsil eden ve ibadetle meşgul olan bir insan olmuştur. Şimdi nasıl olur da böyle bir iddiada bulunur. Onun yüzünden halk sıkıntı içerisinde perişan olmuş, memleket karışmış her şey alt üst olmuş. Bu durumun vebalinin nereye varacağını hiç mi düşünmüyor. Haksız yere masum insanların kanı dökülüyor. Hayretler içerisindeyim. Onun böyle bir şey yapmış olması son derece tuhaf ve şaşırtıcı görünmektedir” (Mîrhând, V, t.y.:609). Emir

Muhammed Beyk'in mektubu, din ve siyasetin ayrı olması hususuna vurgu yapmaktadır. Zira o, din ile devlet arasında sıkı bir bağ kurulması inancına tamamen karşıdır. Devlet işlerinin dinî hükümdarın denetiminde olduğu¹² yönetim biçimi, Serbedârîler'de cihat anlayışı fikrini de güdülemiştir¹³.

7. Sonuç

Din ve siyaset arasındaki çekişmelerin merkezi olan Horasan, XIV. yüzyıla gelindiğinde siyasi tansiyonun sürekli yükseldiği bir yer konumundadır. Bu duruma bir de içte yaşanan inanç kargaşası eklenince durum içinden çıkılmaz bir hal almış hatta farklı tarikatlar ve inançlar bu coğrafyada kol gezmeye başlamıştır. Bu inanç sistemlerinden biri olan Şiilik, Horasanın Sebzevâr şehrinde ortaya çıkmış, Moğol feodalitesine karşı ayaklanan Serbedârîlerin de etkisiyle siyasi bir yapı kazanmıştır. Serbedârîler, Şiî inançlı bir din adamı olan Şeyh Hasan Cevrî'nin vaazlarını rehber edinerek devlet kavramıyla tanışmışlardır. Bu durum doğrudan olmamış örgütlü bir halk devleti görünümünde olan Serbedârîler, halkın gücüyle beslenmişlerdir. Yöneten ve yönetilen arasındaki kapalı duvarların yıkıldığı sosyal statünün herkese eşit haklar tanıdığı siyasallaşma, örgütlü bir halk devletini vücuda getirmiştir. Bunun Şeyh Hasan Cevrî adında bir zatın öncülüğünde din ve siyasetin birbirine sıkı sıkıya bağlanmasıyla gerçekleştiği muhakkaktır. Dinî şahsiyetlerin siyasetin içinde yer alması gerçeği, şeyhler ve yöneticiler arasında zaman zaman sorun yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki Şeyhlerin Mehdeviyet inancı doğrultusunda halkın rahata kavuşacağı yönündeki anlayışları, tarih boyunca devam etmiş zalim yöneticilerin varlığı dinî bir kimliğe sahip olan bu kültürel yapının, insanlar üzerindeki sultasını daimi kılmıştır. Şeyh Hasan Cevrî de Şiiliği siyasi bir kalıba sokarak geniş bir coğrafyada bu inancın tanınmasını sağlayan kişi olarak tarih sayfalarında yerini almıştır.

Sonnotlar

- 1 Serbedârîlerin inancı İsnâaşeriyye'ye dayanmaktaydı. İsnâaşeriyye mensupları, fikhî görüşlerini Ca'fer es-Sâdık'a nisbet ettiklerinden inançları doğrultusunda Ca'feriyye olarak adlandırmışlardır (Fığlalı, 2001: 149-153). Serbedârîlerin inançlarına bakıldığında kaynaklarda onların Râfîzî olduklarına dair bilgiler mevcuttur. Raffiziliğin de İmamiyenin içinde yer aldığı göz önüne alındığında Serbedârîlerin on iki imam inancına bağlı olduklarını söylemek yerinde bir görüştür.
- 2 Sünnî Fakihler, Şeyh Hasan Cevrî'nin şeriat kanunlarını hiçe sayan ilim ehli bir düşman olduğunu, dinden çıkmaya müsait hareketler sergilediğini, birçok kişiyi de kendi karanlıklarına sürüklemeye çalıştığını dile getirmişlerdir (Mîrhând, V, t.y., 606, 610).
- 3 Muhtemelen bu şehirler, dönemin ticaret yolları üzerinde yer alıyordu (Müstevfî, 1331:173-175).
- 4 Muhammed İshak'ın bu davranışı, Şeyh Hasan Cevrî'nin müritlerinden biri olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Argun Şâh'ın bir süre Şeyh Hasan Cevrî ve müritlerinin faaliyetlerini görmezden gelmesi, muhtemelen Muhammed İshak'ın yaklaşımıyla alakalıdır (Mîrhând, V, t.y.:611; Ajend, 1363:82).
- 5 Burada yer alan yetmiş sayısının sık sık tekrarlanması dikkat çekicidir. Zira kaynakların bazıları Hoca Esed Tûnî'nin Şeyh Hasan Cevrî'yi kurtarmak için Tâk kalesine yetmiş kişiyle gittiğini ifade etmektedir. (Mîrhând, t.y.:608). Yetmiş sayısına yüklenen anlam çok da gerçekçi görünmemektedir. Muhtemelen bu sayıya yapılan vurgu, dervişlerin Şiilikle ilgili öğretilerini yaydıkları sırada uydurdıkları bir durum olabilir.

- 6 Yâzer kelimesi, kabile ve şehir olmak üzere farklı anlamlara sahiptir. Kabile anlamında Muhammed b. Necm-i Bekrân'ın *Cihanname* adlı eserinde şöyle geçmektedir: “Bir Türk Kavmi olan Yâzer, Balhan bölgesi dağlarına yerleşti. Mankışlak adında başka bir kavim onlara katıldı. Sonra Horasan'da başka bir kavim de onlara katıldı. Ve onların sayısı çoğalınca güçlendiler. Sonra oradan göç ettiler. Şehristane ve Ferâva taraflarına geldiler. Ondan sonra Tâk kalesini mesken edindiler. Şu anda onlar üç kabiledir: Halis Yâzer, Mankışlak ve Bârsi.” (İbn Necm-i Bekrân, 1960:17.) Müstevfi de, *Nüzhetu'l Kulüb* adlı eserinde Yazer'in, dördüncü diyarın ortasında bir şehir olduğunu ve bol miktarda bakliyata sahip olduğunu ifade etmiştir (Müstevfi, 1331:159; Smith, 1361:217-225.)
- 7 Hoca Esedî Tunî, Şeyh Hasan Cevri'nin müritlerinden biri olup bu kimliği dışında kaynaklarda onunla ilgili farklı herhangi bir bilgi yer almamaktadır.
- 8 Semerkandî eserinde Şeyh Hasan Cevri'nin kurtuluşuyla ilgili olarak çete operasyonundan bahsetmektedir. Ona göre sefer düzenlenmesi söz konusu değildir. Smith ise eserinde Şeyh Hasan Cevri'nin kurtarılmış hikâyesini, Horasan ordusunun savaş amacıyla Irak-ı Arap'a gittiği bir zamanda gerçekleşmiş olduğuna bağlamaktadır. Hoca Vecihüddin Mesud, Şeyh Hasan Cevri'yi kurtarmak için Canıkurbanlı Argun Şâh'ın hâkimiyetindeki topraklardan geçmek durumunda kalmış böylece onun kurtarılması için bir sefer düzenlendiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Şeyh Hasan Cevri'nin 641/1244 yılında kurtarıldığı varsayılmaktadır. Bu tarihte Argun Şâh, ordunun bir kısmını Çobanoğullarıyla savaşmakta olan Hasan Celâyir'e yardımcı kuvvet olarak göndermiştir. Bu olay 1244 yılını desteklemektedir (Semerkandî, 1353:148; Smith, 1361:51-52.)
- 9 Mektubun tam metni için Bkz; (Semerkandî, 1353:149-154; Mîrhând, t.y.:609-613; Mar'aşî, 1266:328-334).
- 10 Petroushevsky, mektubun Serbedâriler arasında ayrımcılık oluşturmak amacıyla yazıldığını savunmaktadır.(Petroushevsky, 1351:60)
- 11 Şiiliğe getirilen yenilikler konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz; (Onat, 1993:143-189.)
- 12 Bu durumun en açık göstergesi Sebzevar'daki Mescidi Camide okunan hutbelerde Şeyh Hasan Cevri'nin Hoca Vecihüddin Mesud'un adından önce zikredilmesidir. (Petroushevsky, 1351:60)
- 13 Petroushevsky, bu grupları sağ ve sol muhafazakârlar olmak üzere ikiye ayırmış ve onlar arasında belirgin bir özellik belirtmemiştir. (Petroushevsky, 1351:60)

Kaynakça

- Ajend, Yaküb. (1363hş./1985). *Kıyam-ı Şif Serbedâran*. Tahran.
- Bausani, A. “İlhanlı Hâkimiyeti Zamanında İran'da Din”. Trc. Mustafa Uyar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XX, 2002, s. 223-231.
- Beyânî, Şirin. (1370hş.). *Din ve Devlet (Der İran Ahdı Moğol)*. c. II. Tahran: Merkez-i Neşr-i Danişgâhî.
- Farsianî, Madjid. (1978). “Sosyoloji Açısından Horasan Sarbadâran Hareketi”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Sosyoloji Kürsüsü, İstanbul.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. (2001). “İsnâaşeriyye”. *İslam Ansiklopedisi* (TDV). c. XXIII. İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., s. 149-153.
- Hâfız Ebrû, Şehabeddin Abdullah b. Lutfullah b. Abdürreşid. (1382hş.). *Zübde-tü'l-Tevârîh*. Düzenleyen. Kemâl Hac Seyyid Cevâdi. c. I. Tahran: İntişârât-i Vüzarat-ı Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî.

- (1959). *Penç Risale-i Târihi der bere-i Havadis-i Deveran-ı Emir Timur: Cinçopuscules de Hâfiz -i Abru Concernant l'histoire de l'Ira*, Trc. Felix Tauer. Prague: Ferhengistan-ı Ulum-ı Çekoslov.
- Hallâc, Umid. (1389hş.). *Conbeşhâ-yi Millî İraniyân Kiyâm-ı Serbedârân-ı Horasan*. Tahran: İntişârât-ı Beh Âverân.
- Hândmîr, Gıyaseddin Hândmîr b. Hâce Humâmüddin Muhammed b. Hace Celaliddin Muhammed el Huseynî. (1353hş.). *Târih-i Habîbu's-siyer fi Ahbâr-i Efrâd-i Beşer*. c. III. Tahran.
- İbn Ârabşah, Ahmed b. Muhammed b. Abdullah. (2012). *Acâibu'l-makdûr fi nevâib-i Teymûr*. Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.
- İbn Battûta, Muhammed b. Abdullah et-Tanci. (2004). *İbn Battûta Seyhatanamesi*. Çev. A. Sait Aykut. c. I-II, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Necm-i Bekrân, Muhammed. (1960). *Cihannâme*. Çev. Berşçevsky. Moskova.
- İşcan, Mehmet Zeki. (2012). “İmamiye Şiasında Politik Bir Teori olarak İmametın İmkânı”. *Ekev Akademi Dergisi*. S. 6 /10, s. 73-94.
- Köprülü, Fuad. (2005). *Anadolu'da İslamiyet*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mar'aşî, Seyyid Zahîrüddîn b. Nasîriddin b. Kemaliddin el- Hüseyinî. (1266hş./1850). *Tarih-i Tâberistan ve Rûyan ve Mâzenderân*. Sn. Petersburg: Dâren Bernhârd Basım.
- Mîrhând, Seyyid Hamidüddin Muhammed b. Burhaneddin Handşah b. Kemaleddin. (t.y.) *Târih-i Ravzatu's-safâ*. c. V. Tahran.
- Müstevfî, Ebû Bekir b. Ahmed b. Nâsır Kazvînî Hamdullah. (1331hk.). *Nüzhetü'l Kulûb*. Neşr. Edward Browne. Lieden Basım.
- Neseb, Hüseyin Muradî. (1382hş.). “Devlet-i Serbedârân ve Tahvilât, Siyasî, İçtimâi ve Ferhengî der Garen Hoştem”. *Târih der Ayna-i Pejuheş*. S. 4, s. 143-166.
- Onat, Hasan. (1993). *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Petroushevsky, I. P. (1351hş.). *Nihzet-i Serbedârân-ı Horasan*. Çev. Kerin Keşâverz. Tahran: İntişârât-ı Peyâm.
- Ruhânî, Seyyid Kâzım. (1368hş.). “Tahlili ber Nihzetü Serbedârân”, *Keyhan-i Endişe Dergisi*. S. 27, s. 90-108.
- Sadrzâde, Minü. (1383hş.). “Tahlili ber Mahiyet-i Hükümet-i Serbedârân-ı Beyhak”. *Mecelle-i Târihi Pejuhâ*. S. 20, s. 100-112.

Semerkandî, Kemâlu'd-dîn 'Abdu'r-rezzâk, (1353hş.) *Matlâu's-sàdeyn ve Mecma'u'l-bahreyn*. Neşr. 'Adulhuseyn Nevâî. Tahran.

Smith, John Mason. (1361hş.). *The History of Serbedâr Dynasty*, Çev. Yakûb Ajend. Tahran: Allâme-i Tabâtabâi Kültür Merkezi Yayıncılığı.

Terşizi, Celal Şeriat. (1347hş.), “Serbedârân”, *Mecelle-i Name-i Ostanî Kuts*, S. 37, s. 148-159.